

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Дрозда Олексія Юрійовича на дисертаційне дослідження Петешенкової Марини Юрїївни на тему «Правові засади та механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві», подане на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право»

Актуальність теми дисертації. Концептуальні міжнародні та національні правові акти встановлюють право на вільний доступ до правосуддя. Водночас досвід судової практики із врегулювання публічних спорів у різних країнах засвідчує, що зловживання процесуальними правами є однією з перепон на шляху до реалізації засад доступності правосуддя. В Україні судова система характеризується постійними змінами та трансформаціями, які спрямовані на приведення її у відповідність до вимог міжнародних правових актів. Підвищення стандартів судового захисту прав громадян у разі виникнення конфліктів публічно-правового характеру обумовлює потребу в дослідженні проблем запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами.

Переосмислення засад адміністративного судочинства в незалежній Україні зумовило ґрунтовні зміни в законодавстві, зокрема й у сфері запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами, які відобразились у Законі України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. Водночас, попри визнання на законодавчому рівні принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами та часткову регламентацію заходів відповідальності, законодавче визначення поняття «зловживання процесуальними правами» в Україні донині не закріплено. Це створює можливість для суду на суб'єктивному рівні надавати на власний розсуд оцінку поведінки кожного з учасників судового процесу, визначаючи межу між добросовісним використанням своїх процесуальних прав і

зловживанням ними, що не сприяє формуванню сталої судової практики в цій сфері.

Однією із сучасних тенденцій європейського права є намагання громадськості, правозахисників та Європейського суду з прав людини привернути увагу законотворців до необхідності визначення критеріїв зловживання процесуальними правами учасниками адміністративного процесу, передусім суб'єктами владних повноважень як однієї зі сторін. Адже визначення в законодавстві таких критеріїв знизить вірогідність залишення справи кваліфікації недобросовісності використання процесуальних відносин на розсуд суду та забезпечить баланс інтересів усіх учасників судового процесу щодо гарантування права на доступ до правосуддя.

Науковці наголошують, що чинне вітчизняне процесуальне законодавство містить широкі гарантії забезпечення стороні, що скаржиться на порушення її законних прав і свобод, права на юридичний захист. Водночас відповідні особи та їхні представники практично жодним способом не обмежені у виборі й реалізації форм і засобів юридичного захисту, зокрема тих, метою яких насправді є не відстоювання власної правової позиції, а отримання переваг через заподіяння шкоди іншим учасникам.

Попри таку гостроту питання, висвітленого в дисертації Петешенкової М.Ю., науковцями в Україні не було проведено системного дисертаційного дослідження щодо зловживання процесуальними правами в адміністративному й цивільному судочинстві, що свідчить як про її актуальність, так і про новизну. Водночас ця наукова робота підготовлена в період реформування як органів судової влади, так і власне судової системи, що підвищує її актуальність серед наукових робіт, предметом дослідження яких є адміністративне судочинство в сучасних умовах.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, обумовлено передусім раціональною та логічно узгодженою структурою дисертаційного

дослідження. Її зміст складається із: вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків до розділів, загального висновку, списку використаних джерел і додатків. Матеріал подано в логічній послідовності, що обумовлено раціональною та внутрішньо узгодженою структурою дисертаційного дослідження.

Науково-теоретичним підґрунтям для наукового дослідження став аналіз дисертантом змісту численних нормативно-правових актів, правових концепцій і відповідних програм, спеціальної адміністративно-правової літератури, результатів наукових здобутків вітчизняних та зарубіжних учених, у яких досліджувалися питання теорії зловживання правами в цивільному, кримінальному, господарському, адміністративному процесах і практики діяльності адміністративних та загальних судів щодо припинення такої протиправної поведінки учасників процесу та притягнення їх до відповідальності. Загальна ж кількість використаних джерел є беззаперечним свідченням наукової обґрунтованості як власне роботи, так і зроблених у ній висновків та рекомендацій.

Аналіз дисертації засвідчує, що на всіх етапах дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: діалектичний, історико-правовий, логіко-юридичний, статистичний методи, а також методи системного аналізу й моделювання, які стали основою для обґрунтування отриманих результатів, висновків і розробки запропонованих науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному й цивільному судочинстві. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, досить повно викладено в п'яти статтях, опублікованих у наукових виданнях України, а також у тезах доповідей на науково-практичних конференціях. Достовірність отриманих результатів та обґрунтованість сформульованих пропозицій досягнуті завдяки оптимальному методологічному інструментарію, а також всебічному використанню наукового й емпіричного матеріалу.

У сформульованих здобувачем наукових положеннях, висновках і рекомендаціях відображено високий ступінь наукової обґрунтованості результатів дослідження. Це забезпечено застосуванням комплексу наукових методів дослідження; використанням сучасних досягнень адміністративної процесуальної науки; здійсненням апробації основних концептуальних ідей і положень дослідження.

Оцінюючи концепцію дослідження з позиції її впливу на обґрунтованість положень дисертації, слід відзначити цілісність і логічність її загальної структури, тісний взаємозв'язок розділів і підрозділів, що забезпечує поступове накопичення наукових напрацювань та врахування їх під час отримання основних результатів, коректний перехід від концептуально-методологічних і теоретичних положень до науково-прикладних підходів, що безпосередньо спрямовані на практичне впровадження наукових результатів. Це сприяло розкриттю дисертантом взаємопов'язаних теоретичних і практичних аспектів досліджуваної проблеми.

Вступ до роботи визначає актуальність теми дисертації, а також її основні загальні характеристики. У першому розділі визначено стан наукового дослідження реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві; з'ясовано правову природу зловживання процесуальними правами в адміністративному й цивільному судочинстві; виокремлено критерії відокремлення зловживань процесуальними правами від добросовісного їх використання під час розгляду справ у порядку адміністративного та цивільного судочинства; запропоновано класифікацію способів зловживання процесуальними правами учасниками судочинства.

У другому розділі дисертації з'ясовано способи зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, розкрито їх зміст; висвітлено сутність процесуальних форм запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному й

цивільному судочинстві, визначено їх ефективність; проаналізовано заходи відповідальності за зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, визначено порядок її застосування; виокремлено зарубіжний досвід застосування заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному й цивільному судочинстві, запропоновано шляхи впровадження його кращих практик у вітчизняну модель судочинства.

Обрана структура дозволила авторові всебічно дослідити предмет дисертаційної роботи, краще усвідомити зміст і сутність зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Винесені здобувачем на захист положення характеризують роботу як комплексне дисертаційне дослідження, присвячене формулюванню концепції механізму запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному й цивільному судочинстві.

Наукова новизна одержаних результатів також не викликає сумнівів. Дисертація є одним з перших у вітчизняній адміністративно-правовій науці комплексних наукових досліджень, що присвячене визначенню сутності зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. У результаті проведеного дослідження сформульовано нові концептуальні наукові положення та висновки, запропоновані особисто здобувачем. Варто зазначити, що в роботі порушено не розроблені раніше наукові та практичні задачі, розв'язання яких дозволило одержати цікаві результати й виробити низку пропозицій.

Варті уваги передусім викладені в дисертації положення, висновки, рекомендації та пропозиції, які найбільш наочно демонструють її наукову новизну, теоретичну та практичну значущість.

У роботі запропоновано авторське визначення зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному процесах як діяльності учасників судового процесу, спрямованої на перешкоджання об'єктивному, повному й законному розгляду справи, метою якої є

затягування строків судового розгляду справи та наслідком якої може бути завдання шкоди публічним або приватним інтересам інших осіб.

Узагальнено положення щодо класифікації заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному й цивільному судочинстві за їх функціональним призначенням, а саме:

- 1) заходів запобігання, зокрема норм права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав, заборону зловживати такими правами, удосконалення правових норм; статистична звітність про факти зловживань і заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської дискреції, роз'яснень вищих судових інстанцій;
- 2) заходів припинення, якими здебільшого є заходи процесуального примусу;
- 3) заходів притягнення до відповідальності (штрафи та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами).

З'ясовано наукові положення щодо нормативного визначення та закріплення таких понять, як «зловживання процесуальними правами», «критерії оцінки зловживання процесуальними правами», «запобігання зловживанню процесуальними правами», «протидія зловживанню процесуальними правами», на підставі чого запропоновано законодавчо закріпити їх у Кодексі адміністративного судочинства України та Цивільному процесуальному кодексі України.

Запропоновано з метою врегулювання проблемних питань стягнення штрафу за зловживання процесуальними правами визначити на рівні КАСУ та ЦПК поняття «зловживання процесуальним правом», унормувати вичерпний перелік таких зловживань, передбачити можливість відстрочки або розстрочки сплати штрафу в разі його накладення з урахуванням майнового, сімейного стану особи тощо.

У роботі виокремлено відмінні ознаки судового штрафу за зловживання процесуальними правами й адміністративного штрафу за вияв неповаги до суду. Обґрунтовано положення щодо доцільності запровадження зарубіжного досвіду щодо застосування заходів відповідальності за

зловживання процесуальними правами в судочинстві, зокрема: 1) застосування штрафу за невчасне або неповне подання доказів без поважних причин (досвід Естонії); 2) запровадження процедури письмового попередження учасників адміністративного судочинства про недопущення зловживання процесуальними правами та про наслідки порушення цього обмеження; 3) узагальнення вищою судовою інституцією країни (в Україні – Верховним Судом) судової практики щодо виявлення, ідентифікації, кваліфікації та застосування заходів процесуального примусу, відповідальності за зловживання процесуальними правами та розробки відповідних методичних рекомендації щодо заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в судочинстві для всіх груп учасників; 4) запровадження процедури судового документування підстав і порядку застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами.

Дисертація містить низку інших напрацювань теоретичного та практичного характеру, які можуть бути використані вченими й практичними працівниками в роботі, спрямованій на подальше дослідження такого правового явища як зловживання процесуальними правами та вдосконалення механізму запобігання і протидії такій недобросовісній поведінці учасників адміністративного та цивільного судочинства в Україні.

Наукове та практичне значення представленої дисертації визначається тим, що сформульовані й обґрунтовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані в: науково-дослідній сфері – як основа для подальших наукових досліджень проблемних питань правового регулювання та застосування заходів недопущення та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві; у правотворчості – для підготовки пропозицій щодо вдосконалення законодавства, яким визначено критерії зловживання процесуальними правами в судочинстві та порядку їх протидії; у правозастосуванні – для підвищення рівня дотримання принципу добросовісного використання

процесуальних прав, удосконалення діяльності учасників судового процесу з профілактики та припинення зловживання ними в судочинстві; в освітньому процесі – під час викладання студентам закладів вищої освіти.

Повнота викладу наукових положень в опублікованих працях.

Результати дисертаційного дослідження були оприлюднені й отримали свою апробацію під час виступів автора на достатній кількості науково-практичних конференцій. Здобувачем підготовлено за темою роботи п'ять наукових статей, з яких чотири опубліковані у виданнях, що визнані як фахові з юридичних наук, одна – у зарубіжному науковому виданні, а також у трьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях, у яких знайшли відображення основні висновки й рекомендації, отримані в дисертаційному дослідженні.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Загалом позитивно оцінюючи дисертаційну роботу, варто звернути увагу на окремі положення дисертації, що мають дискусійний характер, потребують більш глибокого дослідження та обґрунтування, основними з яких є такі.

1. Неоднозначною є думка автора щодо необхідності розширення та нормативного закріплення способів зловживання процесуальними правами в процесуальному законодавстві. З одного боку, автор пропонує їх розширити та закріпити (підрозділ 1.3), з іншого – здійснивши аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання системи способів зловживання процесуальними правами в окремих країнах у підрозділі 2.4 роботи авторкою зроблено висновок, що в більшості розвинутих країн таке порушення судового процесу як зловживання процесуальними правами не набуло такого нормативного закріплення як в Україні, воно визначається на розсуд суду в кожному конкретному випадку. Варто було уточнити позицію автора під час захисту дисертації.

2. Слід зауважити, що автор у підрозділі 2.2 дисертації приділив недостатньо уваги обґрунтуванню таких функцій механізму запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному й

цивільному судочинстві, як правовідновлююча, компенсаторна та виховна. Таким чином, під час захисту дисертації варто було б пояснити зміст виокремлених функцій механізму запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві.

3. У вступі до дисертації автор зазначає, що її емпіричну базу становлять результати вивчення судових рішень щодо встановлення факту зловживання процесуальними правами учасниками судового процесу, застосування до них заходів процесуального примусу та притягнення до відповідальності, що містяться в Єдиному реєстрі судових рішень України. Проте в роботі відсутні додатки з відповідними аналітичними матеріалами. Значно підвищило б рівень обґрунтованості наукових результатів роботи та ілюстративність дослідження здійснення автором такого узагальнення судових рішень адміністративних і цивільних судів усіх інстанцій.

4. Положення пункту новизни дослідження, у якому автор зазначає, що доцільно було б передбачити можливість диференціації штрафних санкції від виду зловживання процесуальними правами (з урахуванням ступеня порушення порядку розгляду справи), є неконкретизованим і потребує уточнення з викладенням, що саме і як має бути запроваджено.

Водночас висловлені зауваження характеризують складність досліджених проблем, мають дискусійний характер, а тому не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, не знижують її достатній науковий рівень, а вказують на можливість розвитку висловлених у ньому авторських ідей у подальшій науковій роботі.

На підставі викладеного слід резюмувати, що дисертація Петешенкової Марини Юріївни на тему «Правові засади та механізми запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві» є завершеною науковою працею, у якій отримано нові науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати, що розв'язують важливе для науки адміністративного й цивільного процесу завдання. Дисертацію виконано на належному науковому рівні та відповідає

спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44), а її авторка – Петешенкова Марина Юріївна на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:
професор кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Олексій ДРОЗД